

Lublin, 21.09.2021

Dr hab. Katarzyna Sokołowska
Instytut Neofilologii
Katedra Anglistyki i Amerykanistyki
UMCS, Lublin

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Agaty Krzysicy

**pt. *The Self, the Other, and the World: Epistemology and Ethics in Joseph
Conrad's Oeuvre***

W swojej rozprawie p. Agata Krzysica podejmuje temat inności w tekstach Conrada w wymiarze epistemologicznym i etycznym. Poszukując podstawy łączącej te dwa wymiary twórczości Conrada, Doktorantka zwraca się ku filozofii Levinasa. Jest to pewnością ambitny i oryginalny projekt badawczy, tym bardziej że conradolodzy dotychczas niezbyt często sięgali do instrumentarium filozoficznego w interpretacjach tekstów Conrada, a jeśli to robili, zazwyczaj eksponowali wątki egzystencjalne i szeroko pojęty sceptycyzm. W nowszych opracowaniach pojawiają się też mniej lub bardziej rozbudowane odwołania do filozofii Schopenhauera, Nietzschego, Wittgensteina, Platona, natomiast rzadkością są monografie poświęcone aspektom filozoficznym twórczości Conrada. Dlatego na uznanie zasługuje interpretacja Conrada przez pryzmat filozofii Levinasa w formie tak obszernego i systematycznego opracowania, a wywód Doktorantki w całej rozciągłości potwierdza zasadność zastosowania koncepcji Levinasa w rozpoznaniu form inności w tekstach Conrada.

We wstępie i w rozdziale pierwszym Autorka rozpatruje konteksty biograficzne twórczości Josepha Conrada, pokazując, w jaki sposób wydarzenia i punkty zwrotne w jego życiu ukształtowały poczucie odmienności i obcości, utrudniały zbudowanie stabilnej, jasno określonej tożsamości, i jak ten status „homo duplex” wpłynął na zainteresowanie pisarza problematyką odkrywania i konstruowania tożsamości. Autorka przedstawia też solidne omówienie etycznej myśli Levinasa, ze szczególnym uwzględnieniem tych koncepcji, które będą odgrywać istotną rolę w dalszym wywodzie, jak koncepcja inności, relacji z Innym, odpowiedzialności. Kolejne rozdziały Doktorantka poświęciła formom inności, które

funkcjonują w tekstach Conrada uznawanych za kluczowe w jego dorobku: w powieściach *Murzyn z załogi „Narcyza”*, *Lord Jim* i *W oczach zachodu* oraz w opowiadaniach „Jądro ciemności”, „Tajemny wspólnik” i „Amy Foster”. Doktorantka przekonująco uzasadniła taki dobór tekstów obecnością pierwszoosobowej narracji, która uwydatnia znaczenie dialogu oraz subiektywnego oglądu rzeczywistości, istotnych dla zdiagnozowania postaw bohaterów wobec inności. W rozdziale drugim Doktorantka przeprowadza analizę pierwszego z trzech rodzajów inności, czyli obcości wobec samego siebie, która dotyka samego podmiotu i przemieniając go w Innego, wywołuje wewnętrzne rozszczepienie, z jakim ciągle zmagają się bohaterowie Conrada. Główny temat rozdziału trzeciego to spotkanie z Innym, zdolność do uznania autonomii i odmienności, która objawia się w drugim człowieku. W rozdziale czwartym Doktorantka skupia się na kolejnym rodzaju inności, która według Levinasa nie tylko kształtuje relacje etyczne, ale również wpisuje się w obiektywny porządek świata. Doktorantka dowodzi, że tak pojęta inność funkcjonuje w tekstach Conrada i najdobitniej dochodzi do głosu w obrazach konfrontacji ze śmiercią i z naturą jako rzeczywistością nieprzedstawialną, do której świadomość ludzka nie ma dostępu. Według Autorki, takim ucieleśnieniem inności i tajemnicy przenikającej wszechświat w rozumieniu Levinasa jest dżungla w „Jądrze ciemności” czy morze w *Lordzie Jimie*.

Doktorantka w analizie tekstów Conrada, które wyselekcjonowała jako materiał badawczy, stara się z powodzeniem powiązać tematy w nich dominujące, typy postaci czy rodzaje narracji z kategorią inności i innymi kluczowymi elementami filozofii Levinasa. Patrząc od strony myśli etycznej Levinasa Doktorantka identyfikuje nakaz odpowiedzialności za innych jako fundamentalny temat twórczości Conrada. Jak można wywnioskować z rozważań Autorki, typowe wątki Conradowskie, samotność, alienacja ze wspólnoty, zerwanie więzów solidarności współgrają z centralnymi dla Levinasa zagadnieniami inności i odpowiedzialności. Doktorantka bada, jak te zbieżności tematyczne przekładają się na konstrukcję postaci u Conrada, wskazując na analogię między tak ważną dla etyki Levinasa koncepcją zakorzenienia relacji w odpowiedzialności za drugiego a postawą Marlowa w „Jądrze ciemności”, gdzie stara się ocalić pamięć o Kurtzu oraz w *Lordzie Jimie*, gdzie angażuje się w losy Jima. W powieści *W oczach zachodu* zdrada popełniona przez protagonistę ujmowana w perspektywie Levinasa jako naruszenie gościnności oznacza tym samym odrzucenie zasady odpowiedzialności za drugiego. Kolejny kluczowy temat, na który zwraca uwagę Doktorantka, to samotność i egoizm Kurtza, Jima, Razumowa, które interpretuje w świetle filozofii Levinasa jako niezdolność do nawiązania dialogu i zaangażowania się w relację z Innym. Doktorantka słusznie zwraca uwagę na opozycję

postaci Marlowa, który okazuje szacunek dla odmienności Innego i Kurtza, który posługuje się retoryką jako instrumentem utwierdzenia swej władzy oraz Jima, który jest równie niezdolny do dialogu i który traktuje spotkanie jako okazję, aby usprawiedliwić siebie w oczach rozmówcy. Również w partiach wywodu poświęconych „Tajemnemu wspólnikowi” ujęcie alienacji kapitana z perspektywy koncepcji inności Levinasa okazuje się płodne interpretacyjnie i odsłania pomijane aspekty wzajemnej relacji protagonisty i Leggatta np. odczytanie postaci Leggatta jako Innego, który poszukuje zrozumienia. Doktorantka trafnie eksponuje zbieżność między Conradowską wizją wspólnoty, która warunkuje moralny wzrost a myślą etyczną Levinasa, który zakłada, że to spotkanie z Innym buduje wiedzę o samym sobie, a dążenie do radykalnej niezależności prowadzi do moralnej katastrofy, np. w powieści *W oczach zachodu* dopiero nawiązanie relacji przez Razumowa umożliwia mu porzucenie fałszywej tożsamości. Doktorantka przekonująco uzasadnia twierdzenie, że Conrad przekształca dylematy epistemologiczne bohaterów doświadczających ciągłych przeszkód na drodze ku samopoznaniu, w dramat etyczny. W *Lordzie Jimie* Marlow zmagają się z zagadką, jaką jest Jim, ale jednocześnie jego bezinteresowna życzliwość stanowi w kategoriach etyki Levinasa odpowiedź na wezwanie do odpowiedzialności za Innego pomimo jego obcości i niepojmowalności. Autorka celnie pokazuje tę łączność wymiaru etycznego i epistemologicznego również w przypadku opowiadania „Amy Foster”, gdzie narracja spełnia epistemologiczną funkcję odkrywania prawdy o Innym i jednocześnie podkreśla moralny obowiązek wyjścia naprzeciw drugiego człowieka. Autorka dowodzi, że Conrada i Levinasa łączy także koncepcja aktu pisania i opowiadania historii jako dążenia do nawiązania relacji z czytelnikiem wbrew pokusie sceptycyzmu. Zarówno w „Jądrze ciemności” jak i w *Lordzie Jimie* Conrad buduje narrację tak, aby zaangażować czytelnika w dialog oraz, jak to zgrabnie ujęła Doktorantka, wzbudzić nadzieję na porozumienie. Jak sugeruje Autorka w swojej błyskotliwej analizie sytuacji narracyjnej w „Amy Foster”, postawa narratora, który okazuje empatię i zrozumienie dla protagonisty, sprawia, że sam proces opowiadania staje się obietnicą rozumiejącego spotkania z Innym wbrew mrocznej wizji ludzkiej kondycji i tragicznej wymowie zakończenia. Tym samym Doktorantka dystansuje się wobec sceptycznego odczytania Conradowskiej narracji, w której nawarstwiają się często sprzeczne ze sobą punkty widzenia skłaniające do zwątpienia w możliwość dojścia do prawdy.

Doktorantka przeprowadza pogłębioną analizę przyczyn kryzysu tożsamości Conradowskich protagonistów, nieusuwalnego konfliktu między ich heroicznymi aspiracjami do wielkości i przekonaniem o wyjątkowości a poczuciem wewnętrznego rozchwiania i niemożnością samookreślenia w świetle postulatów etycznych Levinasa, zwłaszcza jego etyki

twarży. Jak słusznie podkreśla Autorka rozprawy, egocentryzm bohaterów Conrada, niejednokrotnie graniczący z narcyzmem, ich odmowa bycia dla innych wiąże się jednak nie tylko z alienacją, co jest już standardowym ujęciem w badaniach conradologicznych, ale przede wszystkim z niemożnością poznania samego siebie i przejawia się w kryzysie tożsamości. Odwołanie do Levinasa pozwala Doktorantce wydobyć aspekt etyczny tej epistemologicznej bezradności istotny dla Conradowskiej koncepcji solidarności i jego wizji relacji między jednostką a wspólnotą. Ujęcie Jima przez pryzmat filozofii Levinasa koresponduje z negatywną oceną tej postaci jako uosobieniem egocentryzmu, a nawet narcyzmu, narastającą w literaturze krytycznej po okresie fascynacji romantyczną stroną jego osobowości i heroicznym dążeniem do realizacji ideałów. Z kolei w „Tajemnym wspólniku” Conrad opowiada wyjątkową w swojej twórczości historię przewyciężenia kryzysu tożsamości i tym samym przewyciężenia obcości wobec samego siebie, które mogło dokonać się dzięki samopoznaniu. Interpretacja tego opowiadania bazująca na filozofii spotkania Levinasa twórczo rozwija tradycję krytyczną, która odczytuje relację kapitana z Leggattem jako spotkanie z alter ego, a w terminologii Levinasa jako spotkanie z Innym i pozwala sformułować wniosek, że próba, jakiej poddany został kapitan umożliwia mu zrewidowanie konceptualizacji „ja” jako wewnętrznego Innego, a tym samym stanowi moment kształtujący spójną, silną tożsamość.

W podejściu metodologicznym Doktorantki godne odnotowania jest konsekwentne i systematyczne zastosowanie kategorii filozofii Levinasa w analizie tekstów Conrada, co zapewnia spójność wywodu, a także pozwala uniknąć wrażenia, że część teoretyczna stanowi samoistną całość w stosunku do części analitycznej, co nie zawsze udaje się osiągnąć w tego typu opracowaniach. Zarazem zasługuje na podkreślenie świadomość autonomii tekstu literackiego. Doktorantka nie usiłuje zredukować bogatych w ambiwalencje tekstów Conrada do z góry nakreślonego modelu filozoficznego, ale rejestruje nieuniknione rozbieżności między prezentacją inności u Conrada a refleksją etyczną Levinasa i rozpoznaje złożoność Conradowskiej wizji świata, która niejednokrotnie wymyka się próbom zamknięcia w uniwersalnych kategoriach dyskursu filozoficznego domagającego się jednoznaczności. Autorka zauważa na przykład, że obraz relacji z Innym w „Jądrze ciemności” odbiega od Levinasowskiego wzorca bezinteresownego spotkania, a relacja, wbrew temu, co postuluje Levinas, może mieć charakter destrukcyjny, gdy naznaczona jest złudzeniami. Podobnie w przypadku *Murzyna z załogi „Narcyza”* Doktorantka wskazuje na paradoksy tekstu, których nie można ująć za pomocą terminologii Levinasa, jak niejednoznaczność relacji między członkami załogi statku, ambiwalencję ich postawy współczucia, która stanowi nie tyle

dowód altruizmu i wrażliwości na bliźniego, co świadectwo niezdolności do wyjścia poza horyzont własnej świadomości oraz skłonności do maskowania egoizmu pozorami bezinteresowności. Na kolejne paradoksy w relacjach ja-inny Doktorantka zwraca uwagę w „Tajemnym współniku”, gdzie to, co Levinas uznaje za absolutną wartość, czyli otwartość na relację z Innym, tutaj upostaciowanym przez tajemniczego Leggatta, prowadzi kapitana-narratora do skupienia się na swoich dylematach kosztem wspólnoty z załogą, za którą jest odpowiedzialny. Natomiast w wywodzie zabrakło mi bezpośrednio wyartykułowanego metodologicznego dopowiedzenia, jak Doktorantka rozumie relację między literacką wizją Conrada a filozofią Levinasa. Uwagi, które wskazują na założenia metodologiczne są rozproszone w całym tekście i sugerują, że Doktorantka skłania się ku potraktowaniu kategorii zaczerpniętych z myśli Levinasa jako narzędzi interpretacyjnych, choć pojawiają się też uwagi akcentujące obecność analogii tematycznych w twórczości Conrada i Levinasa. Ta uwaga nie dyskwalifikuje podejścia, jakie Doktorantka prezentuje w swojej rozprawie, ale jest propozycją do przemyślenia mającą na celu ulepszenie i podniesienie spójności wywodu. Uważam, że sformułowanie takiego metodologicznego programu we wprowadzeniu rozwiałoby wątpliwości co do stanowiska autorki.

Rozprawa świadczy o znacznym odczytaniu Doktorantki w zakresie biografii i twórczości Conrada jak i o solidnej znajomości wybranych aspektów filozofii Levinasa. Doktorantka przedstawia rzetelny przegląd stanu badań dotyczącego tematu inności i wyobcowania u Conrada oraz interpretacji odwołujących się do Levinasa. Bibliografia jest obszerna i uwzględnia najbardziej znaczące, klasyczne pozycje dotyczące Conrada. W obliczu ogromu literatury na ten temat Doktorantka wykazała się sporymi umiejętnościami selekcji tekstów krytycznych. Proponowałabym jednak dodać jeszcze jedno opracowanie autorstwa A. Fogla pt. *Coercion to Speak*, które podejmuje zagadnienie komunikacji u Conrada i tym samym mogłoby stanowić dodatkowy punkt odniesienia dla rozważań Autorki. Rozdziały są skonstruowane przejrzysto, a podział na logicznie wyodrębnione podrozdziały porządkuje wywód i ułatwia lekturę. Elementem dodatkowo budującym spójność wywodu byłoby poszerzenie wywodu o podsumowania zestawiające poszczególne utwory, tak aby bardziej wyraziście podkreślić obecność problemów, które powtarzają się w tekstach i wydobyć ewentualne różnice ich ujęcia. W rozbudowanych partiach analitycznych pracy Doktorantka znakomicie oddaje stopień złożoności w prezentacji postaci w wybranych tekstach Conrada. Należy też docenić subtelne i pełne polotu analizy etycznych dylematów Conradowskich bohaterów, które niejednokrotnie wykraczają poza filozoficzne schematy, a tym samym podkreślają z jednej strony autonomię literackiego tworzywa, a z drugiej jego

ność poznawczą. Zaletą rozprawy jest nowatorskie, interdyscyplinarne podejście do tematu inności u Conrada, łączące literaturę i filozofię, a także przemyślany, trafny dobór kluczowych kategorii filozofii Levinasa, jak kategoria twarzy czy koncepcja inności, które świetnie wpisują się w interpretację tekstów Conrada i prowadzą do odsłonięcia i pogłębienia tych aspektów, które dotąd w pełni nie wybrzmiały w innych ujęciach. W ten sposób wielokrotnie już podejmowany temat solidarności u Conrada i napięcie między afirmacją wspólnoty a sceptycyzmem i pesymizmem zyskują nowe oświetlenie. Pozytywną ocenę podnosi bardzo dobry językowy poziom rozprawy i staranne dopracowanie szczegółów formalnych, pomijając pewne drobne błędy i niekonsekwencje, które można łatwo skorygować. Ta sprawnie napisana rozprawa poszerza wiedzę o Conradzie, świadczy o umiejętności stawiania ciekawych, oryginalnych problemów badawczych, o sumienności i wnikliwości w prowadzeniu analizy tekstu i logicznej argumentacji oraz intelektualnej dyscyplinie w konstruowaniu naukowego wyводу i formułowaniu trafnych wniosków, a tym samym potwierdza kompetencje badawcze Doktorantki w zakresie literaturoznawstwa.

W podsumowaniu powyższych uwag, stwierdzam, że rozprawa pt. *The Self, the Other, and the World: Epistemology and Ethics in Joseph Conrad's Oeuvre* spełnia wymagania stawiane pracom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie mgr Agaty Krzysicy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Katarzyna Solistańska